

I. ROZPRAWY

STANISŁAW RUSSOCKI (Warszawa)

Z dziejów prac przygotowawczych do ostatecznej redakcji zwodu prawa mazowieckiego z 1540 r.

I. Stan dotychczasowych badań. II. Projekty kodyfikacyjne poprzedzające opracowanie Zwodu z 1540 r. Ogólna charakterystyka; zmiany w porównaniu ze Zwodem z 1532 r.
III. Wnioski końcowe.

I

Zagadnienie genezy i wzajemnego stosunku redagowanych w pierwszej połowie wieku XVI zbiorów mazowieckiego prawa ziemskiego od dość dawna zajmowało uwagę badaczy. Nie wdając się w ocenę najdawniejszej literatury, operującej bardzo wąskim materiałem źródłowym, przegląd niniejszy rozpocznę od pracy Alojzego Winiarza¹. W niej też znajdzie czytelnik omówienie owej dawniejszej literatury.

Celem jaki postawił przed sobą Winiarz w omawianej pracy było zbadać wzajemnego stosunku dwu zbiorów prawa mazowieckiego, pochodzących z lat 1532 i 1540, zwanych od nazwisk vicesgerentów mazowieckich, za których rządów zostały opracowane, Zwodami Prażmowskiego i Goryńskiego². W dalszym ciągu niniejszego artykułu będę używał na ich określenie terminów Zwód I i II³.

Potrzeba stworzenia takich zbiorów pojawiła się z chwilą inkorporacji Mazowsza do Korony w 1526 roku. Podstawę prawną dla nich stanowił

¹ O Zwodzie zwyczajów prawnych mazowieckich układu Wawrzyńca z Prażmowa, Rozprawy Akad. Umiej., Wyd. Hist.-Fil. (cyt. dalej RAU Whf) t. XXXII. Kraków 1895, s. 89—169 i odbitka s. 1—79, wg której cytuję dalej liczbę stron.

² Tekst tzw. Zwodu Prażmowskiego znamy dziś z dwu XVI-wiecznych przekazów rękopiśmiennych, pisanych jedną i tą samą ręką, zawartych w Metryce Koronnej t. I, oraz archiwum publicznym Potockich w Wilanowie sygn. 4. Dokładny opis tych rękopisów podają Kownacki, *O statucie mazowieckim*, Pam. Warszawski XIII (1819), s. 366 oraz Winiarz w cyt. wyżej pracy (s. 17 i n.), zaznaczając przy tym, że żaden z tych tekstów nie jest oryginalny, lecz że oba stanowią kopię zaginio-

przywilej Zygmunta I, w którym gwarantował on Mazowszanom odrębność prawa sądowego⁴. Pierwszy z tych zbiorów, obejmujący obok spisu zwyczajów prawnych 25 różnych statutów książęcych z lat 1377—1496, był gotowy już w r. 1531 i został przedłożony królowi do aprobaty. Jednakże z nieświadomych przyczyn, jak pisze Winiarz, miał on nie otrzymać sankcji królewskiej⁵. Opracowany zbiór spotkał się również z niechętnym przyjęciem wśród samych Mazowszan. Przyczyną tego, jak to dalej podaje Winiarz, miało być to, że Prażmowski dokonał w zbiorze szeregu samowolnych zmian, a ponadto, zbiór miał być rzekomo niepełny, wskutek tego, że część tekstu uległa spaleni w czasie przepisywania⁶. W tym stanie rzeczy miało dojść w roku 1536 do ponownego opracowania zbioru, który ostatecznie uzyskał sankcję królewską w roku 1540⁷. Autorem tego zbioru miał być Piotr Goryński, który ze zbioru pousuwał te wszystkie postanowienia, które budziły sprzeciw zarówno ze strony królewskiej, jak i samych Mazowszan⁸. Główny trzon w opracowaniu Winiarza, oprócz części wstępnej, stanowi omówienie systematyczne, aczkolwiek, jak to zobaczymy dalej, niepełne, różnic jakie dają się zaobserwować pomiędzy tekstami obu Zwodów.

Do sprawy Zwodów prawa mazowieckiego wrócił parę lat po Winiarzu, w oparciu o rozszerzoną bazę źródłową, Oswald Balzer⁹. Wyniki jego rozważań dałyby się ująć w następujących punktach:

1. Wbrew pogładowi wyrażonemu przez Winiarza, Zwód I otrzymał sankcję królewską w dniu 29 I 1532¹⁰.

nego dziś oryginału. Por. też w tej sprawie S. Russocki, *Z badań nad statutami książąt mazowieckich z XIV i XV w.*, Czasop. Pr.-Hist., VIII z. 2, s. 249. Tekst tzw. Zwodu Goryńskiego znamy z oryginalnego druku pochodącego z drukarni Wietora z roku 1541 oraz przedruku w *Ius Polonicum* J. W. Bandtkiego, W-wa 1831, s. 365—475. Opis jego znajdujemy u Winiarza, op. cit., s. 32 i n.

³ Jak to ustalił O. Balzer (por. niżej przypis nr 9) rola vicesgerentów mazowieckich Prażmowskiego i Goryńskiego nie była tak wielka przy opracowywaniu obu zwodów, jak to utrzymywała dawniejsza literatura. Słuszny był też wniosek, by zwodów tych nie nazywać ich imieniem. Nie wydaje się natomiast właściwe wprowadzony przez niego termin Statut Mazowiecki I czy II. Termin ten używany *promiscue* dla statutów książęcych i prób kodyfikacyjnych jest mylący i dlatego proponuję zastąpić go terminem zwód używanym w dawniejszej literaturze (choćby np. u Winiarza) z dodaniem określnika pierwszy czy drugi, jak to czynię w dalszym ciągu.

⁴ Winiarz, op. cit., s. 7 i n., oraz *Ius Pol.*, s. 466.

⁵ Winiarz, op. cit., s. 13.

⁶ L. c.

⁷ Op. cit., s. 15/16.

⁸ Por. przypis 5.

⁹ *W sprawie sankcji Statutu Mazowieckiego Pierwszego z roku 1532*, RAU Whf, t. XL, Kraków 1900, s. 174—267 i odbitka s. 1—94 wg której cytuję dalej liczbę stron.

¹⁰ Balzer, op. cit., s. 62. Odmienny pogląd wypowiada w zamieszczonym obok artykule B. Sobol, wg którego Zw. I sankcji nie uzyskał, pozostając jedynie projektem, którym posługiwano się co najwyżej w praktyce sądowej.

2. Zmiany, które widzimy w Zwodzie II, w porównaniu z pierwszym, nie były dziełem Goryńskiego, lecz rezultatem prac przygotowawczych większego zespołu ludzkiego i to prac trwających przez dłuższy okres czasu. Dowodem na to trzy kolejne projekty Zводу II pochodzące z lat 1533, 1536 i 1539, na ślad których natrafił Balzer¹¹.

Istnienia pierwszego z tych projektów domyślił się on na podstawie tekstu postulatów mazowieckich z roku 1534 złożonych Zygmuntowi Staremu, w których m. in. czytamy, iż Mazowszanie zwrócili się do króla, aby *Statuta Ducatus Masoviae Suae Serenissimae Maiestatis Regiae porrigenda, approbare et confirmare gratiose dignaretur*...¹².

Jako projekt z roku 1536 uznał Balzer tekst zbioru zwyczajów prawnych mazowieckich znajdujący się w bibliotece petersburskiej (Lat. f. II 1855)¹³ wykazujący różnice w porównaniu zarówno z tekstem pierwszego, jak i drugiego Zводу. Stwierdzenia tego dokonał jednak Balzer jedynie na podstawie zewnętrznego opisu badanego rękopisu, do którego osobiście nie dotarł.

Istnienia trzeciego z wymienionych wyżej projektów on jedynie domyślał się na tej podstawie, że trudno sobie wyobrazić, dlaczego opracowany w 1536 roku projekt miał doczekać się sankcji dopiero w roku 1540¹⁴, skoro w 1539 sprawa kodyfikacji znowu była poruszana.

W swojej *Historii źródeł dawnego prawa polskiego* Stanisław Kutrzeba, omawiając źródła mazowieckie, powtarzając na ogół wyniki badań Balzera, powstrzymał się od wypowiedzenia swego zdania na temat istnienia czy nieistnienia projektu z roku 1539¹⁵.

Szereg tez wypowiedzianych w omawianej literaturze w postaci niejednokrotnie hipotetycznej uzyskało, jak się zdaje, potwierdzenie z chwilą, gdy w toku prac przygotowawczych dla wydawnictwa *Iura Masoviae* udało się niżej podpisanemu dotrzeć do nieznanego dotąd rękopisu Archiwum Wojewódzkiego w Gdańsku, zawierającego zbiór zwyczajów prawnych mazowieckich¹⁶, oraz zbadać dokładnie opisany przez Balzera projekt z roku 1536.

Wyniki tych badań pragnę przedstawić w postaci uzupełnienia do pracy Winiarza. Będzie się ono sprowadzać do dwu zasadniczo momentów: Po pierwsze — do wykazania tego, jak zmiany obserwowane w Zwodzie II w porównaniu z pierwszym narastały stopniowo poprzez kolejne projekty.

¹¹ L. c., s. 68.

¹² L. c.

¹³ Por. l. c., s. 74. Dzisiaj rękopis ten znajduje się w Bibliotece Narodowej w Warszawie sygn. 3074 (dawniej III 4014 i 3076), mikrofilm Bibl. Nar. nr 41.

¹⁴ Balzer, op. cit., s. 78 i n.

¹⁵ T. II, Warszawa 1926, s. 14.

¹⁶ Na ślad tego rękopisu w postaci noty bibliograficznej, zawartej w papierach pozostałych po Oswaldzie Balzerze (*Ossolineum Manuscripta* III 7787), naprowadził mnie prof. Jakub Sawicki.

Po drugie — do zajęcia się tymi zmianami, które uszły uwadze Winiarza, a które jak mi się zdaje mają nie mniejsze znaczenie dla badań nad prawem mazowieckim od tych, które on przytoczył. Omówieniu tych zagadnień poświęcona została część druga niniejszego artykułu. Znajdzie w niej czytelnik, obok ogólnej charakterystyki analizowanych tekstów, szereg przykładów, ułożonych w porządku rzeczowym, wskazujących na to, jak ulegały zmianom przepisy umieszczane w kolejnych projektach Zводу II w porównaniu ze Zводом I. W części trzeciej omówione zostaną wnioski ogólne w odniesieniu do takich zagadnień, jak przyczyny wprowadzenia zmian do prawa mazowieckiego oraz charakter tychże zmian. Umieszczona w aneksie tabela zorientuje czytelnika we wzajemnym stosunku omawianych tekstów.

II

Wspomniany we wstępie rękopis gdański, obejmujący zbiór zwyczajów prawnych mazowieckich, jest to XVI-wieczny łaciński rękopis papierowy, o wymiarach 32,5×21,5 cm, należący dawniej do Archiwum Miejskiego w Gdańsku, znajdujący się dzisiaj w Wojewódzkim Archiwum w Gdańsku sygn. 300/Gg 11, stąd zwany w dalszym ciągu tekstem gdańskim, a dla krótkości tekstem Gd. Rękopis ten posiada oprawę współczesną jego powstaniu — deskę obciągniętą brązową, wytłaczaną skórą. Pierwszą i czwartą stronę okładki zdobią ornamenty figuralne i roślinne ułożone w postaci koncentrycznych prostokątnych ramek. Na pierwszej stronie okładki w środku ramki znajduje się niegdyś złożony, dziś zczerniały, napis wykonany kapi-tałą humanistyczną *STATUTA DUCATUS MASOUIAE*. Poniżej tego napisu, w złożonym wieńcu, stylizowana tarcza z bliżej niezidentyfikowa-nym herbem w środku, przedstawiającym podkowę końcami skierowaną ku dołowi z krzyżem u góry. Z jej lewej strony strzała, z prawej widły myśliw-skie. Jest to najprawdopodobniej odmiana herbu Łada, taka jaką podaje Paprocki¹⁷, a więc z pominięciem rożków jelenich (dwu) pod podkową. U góry i u dołu wieńca ornament w postaci tłoczonej i złożonej plecionki. Na ostatniej stronie okładki widzimy wytłaczany ornament figuralno-roślinny, ułożony w koncentryczne, prostokątne ramki. W środku tych prostokątów cztery wytłaczane rozetki. Grzbiet oprawy wytłaczany w podobny ornament figuralno-roślinny jak na okładkach. W górnej części grzbietu naklejona kartka z sygnaturą Gg. 11. U dołu znajduje się druga kartka, wy-glądająca na dawniejszą, z cyfrą 45. Oprawa zaopatrzona jest w cztery pary

¹⁷ Herby rycerstwa polskiego, Kraków 1858, s. 417. Bardzo podobną do niego jest odmiana herbu Jastrzębiec, używana przez rodzinę Grębeckich vel Grębarskich (por. Boniecki, *Herbarz polski*, t. VII. Warszawa 1904, s. 58). Ma ona u obu krańców podkowy dwie strzały.

pasieczków służących do związywania rękopisu, po jednej z krótszego i po dwie z dłuższych boków.

Cały rękopis obejmuje 126 kart ze znakiem wodnym: orzeł bez korony w barokowej tarczy — foliowanych ołówkiem od 1 do 126. Na pierwszej karcie czarna pieczęć okrągła odbita w tuszu z napisem w otoku: *ARCHIU DER STADT DANZIG* a u dołu inicjały B. B. Pierwszych 24 kart jest niezapisanych. Podobnie niezapisane są karty 65—126v. Pismo staranne. Nagłówki poszczególnych artykułów napisane zostały pismem nieco ozdobilniejszym, a w szczególności pierwsze litery. Podczas gdy cały tekst napisany jest kursywą humanistyczną, pismo nagłówków wykazuje jeszcze wpływy duktu gotyckiego. Cały rękopis został spisany jedną ręką. Dwa wiersze na f. 64 i 64v napisane zostały tą samą ręką, ale o wiele drobniejszym pismem. Atrament grubiej nałożony na papier, przy nagłówkach w wielu miejscach poprzepalał papier, tak że wiele liter powypadało.

W rękopisie tym brak statutów książąt mazowieckich oraz przywileju dla Mazowsza, wydanego w 1529 r. przez Zygmunta I^{17a}. Na wstępie (f. 25) znajdujemy ustęp rozpoczynający się od słów *Conventio generalis Warschoviae*... podobnie jak w Zwodzie I. Jednak brak po nim zbioru *Consuetudines terrae de processu iudiciario*... Wreszcie na f. 26 rozpoczynają się *Articuli et consuetudines iudiciorum*... W zakończeniu tekstu znajdujemy nie zamieszczone w tekście Zwodu I, wydane w 1532 r. a znane z tekstu Zwodu II dekrety królewskie regulujące niektóre stosunki prawne na Mazowszu, dotyczące dziedziczenia kobiet oraz składania wadiów (f. 62 nn.). Brak tam natomiast wydanych wraz z nimi dekretów w sprawie rozgraniczania dóbr królewskich od dóbr poddanych oraz w sprawie kar dla mężobójców.

Brak przywileju Zygmunta I oraz zbioru przepisów procesowych, jak również i statutów książąt mazowieckich można sobie wytłumaczyć tym, że autorzy pominęli je w projekcie, chcąc je przepisać w niezmienionej postaci ze Zwodu I. Sądząc z ilości czystych kart (24 na początku i 61 na końcu)

^{17a} Dla przypomnienia warto tu podać, że tekst Zw. I obejmował na wstępie zbiór statutów książąt mazowieckich (por. S. Russocki, op. cit., s. 230), po nich szedł przywilej Zygmunta I dla Mazowsza z roku 1529, ustęp zaczynający się od słów: *Conventio Generalis Varschoviae*... z datą 1531, zbiór 30 zwyczajów dotyczących procesu, ustęp *Articuli et consuetudines iudiciorum*, dalsze zwyczaje, oraz wydany w 1532 r. dekret królewski w sprawie mężobójstwa. Z kolei tekst Zw. II obejmował: *Proemium constitutionum masoviensium*, nieznany innym tekstom ustęp *Conventio Generalis Varschoviae*, również z wymienieniem daty 1531, powiększony o dwa, zbiór zwyczajów procesowych, ustęp *Articuli et consuetudines*... uzupełniony przez podanie daty rocznej 1536, zbiór dalszych zwyczajów prawnych, dekrety królewskie w sprawie dziedziczenia kobiet, wadiów i rozgraniczania dóbr, zbiór statutów książąt mazowieckich i w zakończeniu, dwa przywileje dla Mazowsza przez Zygmunta I w latach 1529 i 1538.

chcieli oni zmienić układ zbioru umieszczając statuty książęce, tak jak w Zwodzie II na końcu. Jeżeli chodzi o dekrety królewskie, fakt że niektóre z nich znajdujemy dopiero w omawianym tu tekście Gd zdaje się wskazywać na to, że został on spisany najwcześniej w roku 1532, po opublikowaniu dekretów królewskich, a więc po opracowaniu Zwodu I. Dekrety w sprawie imania złoczyńców oraz o rozgraniczaniu najwidoczniej musiały spotkać się z silnym oporem Mazowszan, którzy pomijając je w zbiorze, liczyli na ich uchYLENIE.

Dalej w porównaniu do Zwodu I tekst Gd dodaje następujące osiem artykułów: *De parricidis*, *Mulierem nobilem occidens*¹⁸, *De poena terminorum*, *De amputatione membri tirranica*, *De pensionibus solvendis*, *De nobili per kmethonem occiso*, *De violentia fideiussorum*, oraz *De iudiciis sub conventione Regni*¹⁹. Skreśleniu uległy jedynie trzy artykuły: *Puellae nobiles non possunt de bonis propriis exemi compositione*²⁰, *De praescriptione patrimonii*²¹ oraz *Mulier inscriptione paterna non potest exemi compositione*²², a nadto *Constitutiones novae de homicidio*²³. Wreszcie w obrębie tekstu zmieniono położenie ośmiu artykułów, umieszczając je w porównaniu ze Zwodem I, bliżej końca²⁴. Spośród zmian, których wprowadzenie do Zwodu II w porównaniu z pierwszym Winiarz przypisywał Goryńskiemu, w tekście Gd spotykamy dziewięć²⁵. Zmiany te, o ile nie jest to specjalnie zaznaczone, przeszły następnie do tekstów projektu z 1536 oraz Zwodu II.

Tekst uważany przez Balzera za projekt Zwodu II pochodzący z roku 1536²⁶, jest to XVI-wieczny rękopis papierowy, pochodzący z biblioteki Załuskich (Mss 186, caisse XIII, 69), wywieziony następnie do Petersburga, gdzie znajdował się w bibliotece cesarskiej (Lat. F. II. 185) i wreszcie zrewindykowany dla Polski znalazł się w Bibliotece Narodowej sygn. 3074 (por.

¹⁸ Gd, f. 58 v — 59 a także Winiarz, który pisze iż wprowadzono je na miejsce analogicznych postanowień usuniętych *Constitutiones novae de homicidio* (s. 77).

¹⁹ Gd, f. 60v—61v, *Ius Pol.*, s. 410.

²⁰ Por. Metryka Kor., f. 72; Wilanowski, f. 76v.

²¹ MK, f. 104v; Wil., f. III—IIIv.

²² MK, f. 88; Wil., f. 95.

²³ MK, f. 107; Wil., f. 113 i n.

²⁴ Por. MK, f. 95v—96v; Wil., f. 101 i n. a Gd, f. 60—60v.

²⁵ *De die cum kmethone assignando*, por. Winiarz, op. cit., s. 39. *De nobili violante rusticanam*, por. Winiarz, s. 62. *Quam diu citatio non extinguitur*, Winiarz, s. 43. *De angulis et scopulis...* Winiarz, s. 54. *De poenis suspensis*, Winiarz, s. 12 i 60. *De poena vallata*, Winiarz, s. 60. *Mulierem nobilem occidens*, Winiarz, s. 61 i 66. *Puellae nobiles de bonis propriis non possunt exemi compositione*, Winiarz, s. 64. *Mulieres ex inscriptione paterna non possunt exemi compositione*, Winiarz, s. 64.

²⁶ Balzer, op. cit., s. 74. Tam też znajduje się częściowy opis omawianego tu rękopisu.

przyp. 13). Wymiary rękopisu — $27,5 \times 18,5$ cm. Całość składa się z 110 kart, z czego k. I jest dawną XVIII-wieczną obwolutą, karty 1—103 stanowią właściwy tekst, a karty numerowane od A do F są kartami ochronnymi dodanymi w wieku XX w czasie oprawiania rękopisu. Znaki wodne na papierze — litera P oraz rozetka. Tylko na k. 99 znajdujemy podwójną lilię w tarczy herbowej. Na k. I znajduje się napis: *Statuta et consuetudines Masoviae per Comissionem Varsaviensem A. 1532 a Rege Sigismundo I designatam in ordinem redacta.*

Właściwy tekst rozpoczyna ustęp *Conventio Generalis Varschoviae* po czym zaraz następują *Et primum consuetudines...* (f. 2). Dalej, po art. *Consuetudinum approbatio* następują kolejno: dekret królewski w sprawie wadów (f. 90. 90) nieznana pozostałym przekazom *Consuetudo de captivandis furibus* (f. 90—93)²⁷, przywilej Zygmunta I z roku 1529 (f. 93—99) i dekret w sprawie dziedziczenia kobiet (f. 99—103). Brak tu natomiast dekretu królewskiego w sprawie rozgraniczenia dóbr (por. s. 6). Pominięte zostały też statuty książęce.

W tekście tym na ogólną liczbę czterdziestu siedmiu zmian, zestawionych w pracy Winiarza i przypisywanych przez niego Goryńskiemu spotykamy aż 34²⁸. Zmiany te w znacznej większości wypadków (wyjątki będą

²⁷ Tekst ten przedrukował Balzer w swojej pracy *Sejm mazowiecki pod rządem koronnym*, Ks. pam. Uniw. Jana Kazimierza we Lwowie, dla uczczenia 500-letniej rocznicy Uniw. Jagiell., Lwów 1900, s. 31—33.

²⁸ Zmiany te przytoczę tu w tym porządku w jakim przedstawił je Winiarz, podając nazwę działu prawa do którego dany przepis zaliczamy, tytuł artykułu oraz w nawiasie nr strony z pracy Winiarza. Stosunek panów do kmieci: *De subsidio et debitis kmethonum* (37). *De fideiussione kmethonum extra terram* (38). *De fideiussione kmethonum confirmata in omnibus terris* (38). *De kmethone pro graniciebus citando* (40). *De insordescencia oppidanorum et kmethonum* (40). *Nobilis evadit kmethonem...* (40). *Kmetho tradens viro filiam* (27, 41). *De nobili coadiutore occidenti kmethonem* (41). Prawo procesowe: *De Cittatione et con cittatione...* (41). *De depositione cittationis* (41). *De dilatione necessitate principis* (43). *De dilatione pro maiori reo* (43). *De teste excommunicato* (45). *De iuramento super summas in revocationibus* (45). *De obiecta falsitate iurium* (46). *Praecons poena* (47). Proces graniczny: *Consuetudo limitandi...* (52). *De renovatione granitierum* (53). *De graniciis et signis absque parte* (54). *Ubi angulus terminat plures haereditates* (54). *De persona principis circa limitatione* (56). Egzekucja: *De pignoribus distrahendis* (58). *De taxa pignoris* (59). Prawo karne. *De irruentia super officiales...* (61). *De occisione et percussione nobilium...* (61): *Qui statuit aliam personam in iudicio* (62). *De occisione kmethonis in villa* (62). *De percussione kmethonis* (62). *Iudicium familiae* (63). Prawo prywatne: *De nuptiis sororum...* (63). *De praescriptione dotalitiorum* (63). *De sororibus servandis a fratribus* (64). *Quibus pueris debentur bona mobilia...* (65). Zmiany redakcyjne: podaję tu tylko te, które mają znaczenie pod względem merytorycznym. Chodzi tu mianowicie o artykuł *De necessitate intromissionis* (67). Por. też w tej sprawie niżej, s. 11 i n.

specjalnie zaznaczone) zostały przejęte do Zwodu II. Będzie to uwidocznione w przypisach przez podanie obok filiacji tekstu BN stron wydania Zw. II.

Różnice pomiędzy tekstami Gd oraz BN są znacznie większe niż pomiędzy tekstami Zwodu I i Gdańskim. I tak w tekście BN znajdujemy trzynaście nowych dodanych artykułów. Są to: *De citatione intra terminos*, *De citationibus cassatis*²⁹, *De evictione consuetudo*³⁰, *De praescriptione dotulitorum*³¹, *De sororibus servandis a fratribus*³², *De concitatione ad litteras regales*, *De actore parato*, *Causae ordinis terrestris*, *De captivitate kmethonum*, *De vadiis importandis*, *De processu in iudicio commissariali*, *De fratre prodigo*, *De forma cittationum*³³.

Opuszczonych zostało w porównaniu z tekstem Gd pięć następujących artykułów: *De concitatione post mortem rei*, *De persona principis circa limitationem*, *Kmetho tradens viro filiam*, *De nobili coadiutore occidendi kmethonem*³⁴, *Precium succamerarii a visione*³⁵.

Ponadto, zmieniono w obrębie tekstu położenie pewnej ilości artykułów³⁶ oraz połączono ze sobą artykuły — *De valore poenarum*... z *De divisione poenarum*³⁷ oraz *Que summa inter mobilia computatur* z *De equirea*³⁸.

Z kolei zmiany wprowadzone do ostatecznego tekstu Zwodu II w porównaniu z tekstem BN są bardzo nieznaczne, jedynie w dwu wypadkach zmieniono kolejność artykułów³⁹. Nie utrzymano połączenia artykułów *De valore poenarum*... i *De divisione poenarum*, wprowadzonego w tekście BN⁴⁰. Przywrócono również opuszczony w tymże tekście artykuł *De concitatione post mortem rei*⁴¹. Usunięte zostały *Consuetudo de captivandis furibus*⁴² oraz *Consuetudo limitandi bona principis*... Na miejsce tej ostatniej tekst Zwodu II umieścił dekret królewski z roku 1532 w tej samej sprawie, pomijany zarówno w Zwodzie I, jak i w badanych tu tekstach⁴³.

²⁹ BN, f. 2v—3 oraz Winiarz, op. cit., s. 41 i n.

³⁰ BN, f. 44—44v; *Ius Pol.*, 391.

³¹ BN, f. 55v—56 oraz Winiarz, op. cit., s. 64

³² Winiarz, l. c.

³³ BN, f. 83—86; *Ius Pol.*, s. 411 i n.

³⁴ Por. s. 8, przypis 27.

³⁵ Por. Winiarz, op. cit., s. 55 i n.

³⁶ Por. Balzer, W sprawie sankcji... s. 74 i n. oraz tabelę na końcu.

³⁷ BN, f. 9—9v; *Ius Pol.* s. 372, a MK, f. 64; Wil., f. 66. W tekście Gd artykułu tego brak w ogóle.

³⁸ BN, f. 35v; *Ius Pol.*, 386 a Gd, f. 39v.

³⁹ Balzer, op. cit., s. 76.

⁴¹ Por. wyżej. s. 9, oraz *Ius Pol.*, s. 372.

⁴¹ *Ius Pol.*, s. 376.

⁴² Por. wyżej, s. 9.

⁴¹ Por. Winiarz, op. cit., s. 55 i n. Sprawa ta wymaga szerszego niż u Winiarza wyjaśnienia. Jak o tym była mowa, badany przez nas na tym miejscu dekret, mimo że wydany został wraz z paroma innymi jeszcze w roku 1532, nie znalazł się

Spośród wspomnianych wyżej różnic pomiędzy oboma Zwodami, zbadanych przez Winiarza, zaledwie cztery zostały wprowadzone do ostatecznego tekstu Zводу II⁴⁴.

Po ogólnych uwagach na temat analizowanych w niniejszym artykule tekstów, przechodzimy merytorycznie do rozpatrzenia niektórych zmian jakie były wprowadzane do zbiorów prawa mazowieckiego w porównaniu ze Zwodem I.

1. Położenie chłopów

Większość zmian w tym zakresie, jak to już zaznaczyłem wyżej, wprowadzona została do tekstu BN, a omówiona została w zasadzie wyczerpująco w pracy Winiarza. Na tym miejscu chciałbym jedynie dorzucić jedno uzupełnienie w związku z artykułem *De die cum kmethone assignando*. Otóż tekst rozszerzył w nim zakres spraw w których chłopci mają występować przed sądem *cum assistencia domini*. Do dawniej wymienionych spraw *pro percussione aut pro capite*... dodane zostały nowe, takie jak — *pro gayowe et profugis hominibus et alias pro ordine terrestri*...⁴⁵.

2. Własność feudalna

Stosunkowo duża ilość zmian wprowadzonych do tekstu Zводу I, na które nie zwrócił uwagi Winiarz, dotyczyła zagadnień własnościowych.

Intromisja. Z ustępu końcowego artykułu *De necessitate intromissionis*... *Que intromissio licet ab antiquo non observabatur communiter, tamen a quadraginta annis citra vel ultra introducta est* [podkreślenie S. R.] *et in praesenti conventionione approbata*...⁴⁶, przedrukowanego w części bez komentarza przez Winiarza⁴⁷, wynika, iż intromisja urzędowa jako warunek prawnego dzierżenia dóbr była na Mazowszu wy-

w dekretach Gd i BN które nadal podawały dawne przepisy w tej materii, a jedynie tekst BN usunął artykuł *De persona principis circa limitationem*. Wynika z tego jak się zdaje wniosek, że w stosunku do dekretu królewskiego istniały na Mazowszu poważne opory, a Mazowszanie przez stosowanie taktyki biernego oporu liczyli na anulowanie przez króla niewygodnych dla nich przepisów. Jak z tego zdaje się wynikać, opór ten został dopiero przełamany w czasie sejmu z 1539, obradującego nad ostateczną redakcją Zводу II.

⁴⁴ Są to: *Citatio ad conventionem et terminos generales* (50), *Consuetudo limitandi bona principis* (55), *Dekret królewski o rozgraniczaniu dóbr* (57), *De praescriptione sepis* (64).

⁴⁵ Gd, f. 41v; *Ius Pol.*, s. 388 a MK, 81v, Wil., f. 85v. Fakt, że sprawę tę załatwiono dopiero w 1536 r. zdaje się osłabiać argument Balzera (o. c., s. 49 nn), wedle którego sprawa chłopska miała być główną przyczyną niezadowolenia Mazowszan ze Zw. I.

⁴⁶ MK, f. 86v; Wil., f. 92.

⁴⁷ Op. cit., s. 67.

magana co najmniej od końca XV wieku, a Zwód I stanowił tu jedynie podsumowanie dawniejszego zwyczaju.

W tym samym artykule określono również termin *a quo* obowiązywania usankcjonowanego zwyczaju. Miała nim być, jak podał tekst Gd.... *data praesentis conventionis*... Ponadto uległ też skróceniu termin dla dochodzenia przez osoby trzecie pretensji w związku z dokonaną intromisją⁴⁸.

Wracając do sprawy terminu od którego miał obowiązywać nowo usankcjonowany zwyczaj, ze sformułowania *a data praesentis conventionis* bynajmniej nie wynika czy chodzi tu o sejm z roku 1531, który opracował Zwód I, czy może o datę sejmu, który być może opracował tekst Gd.⁴⁹ Natomiast w tekście BN omawiany tu artykuł otrzymał dalsze uzupełnienie polegające na tym, że po słowach ... *hec intromissio a data praesentis conventionis*... dodali — *que erat Varschoviae pro Dominica Reminiscere anno Domini 1531*⁵⁰. Omawiając tę zmianę Winiarz negujący fakt sankcji Zw. I stwierdził, że Goryński wprowadził zasadę działania wstecz przepisu wymagającego legalnego wprowadzenia w posiadanie dóbr⁵¹. Dla Balzera było to dowodem na to, że Zw. II obowiązywał w praktyce i dlatego autorzy Zw. II uważali swoje dzieło za kontynuację Zwodu I i dlatego podali jako termin *a quo* obowiązywanie tej zasady rok 1531, przyjęty przez twórców Zw. I^{51a}.

Środki dowodowe w sprawach własnościowych. Uzupełnienie wprowadzone w tekście Gd do artykułu *De prescriptione obligationis triginta annorum* zmienia rodzaj środków stanowiących wystarczające, samoistne świadectwo dokonania danej czynności prawnej w odniesieniu do nieruchomości. Tam gdzie Zwód I mówił, że zastaw ma być potwierdzony ... *per Metricam terrestrem aut privilegium principis*..., tekst Gd mówi o *litterae iudiciales* oraz przywileju książęcy⁵². Wiąże się to niewątpliwie z faktem, że z chwilą włączenia Mazowsza do Korony, Metryka Mazowiecka została zabrana na dwór królewski i utraciła swój charakter księgi wiary publicznej⁵³.

⁴⁸ Gd, f. 46—46v; *Ius Pol.*, s. 384.

⁴⁹ Tekst Gd, podobnie jak i tekst Zwodu I, przyjmuje jako datę powstania całości dzieła rok 1532 (MK, f. 63v; Wil., f. 66 a Gd, f. 26). Natomiast tekst BN, utrzymując na wstępie datę 1532 (f. 1—2), nieco dalej w ustępie zatytułowanym *Articuli et consuetudines iudiciorum*... dodaje wstawkę, z której ma wynikać, że cała reszta zbioru jest dziełem sejmu z roku 1536 (BN, f. 9v—10). Uzupełnienie to przejął Zwód II (*Ius Pol.*, s. 372) w słowach: ... *in presenti conventionione... anno domini millesimo quingentesimo tricesimo sexto m. ascriptae*.

⁵⁰ BN, f. 48—48v; *Ius Pol.*, s. 393.

⁵¹ Op. cit., s. 67.

^{51a} Balzer, op. cit., s. 55 nn.

⁵² Gd, f. 40v—41; *Ius Pol.*, s. 387 a MK, f. 80v; Wil., f. 84v.

⁵³ *Metryka Księstwa Mazowieckiego z XV—XVI w.*, t. I, *Pomniki prawa wydane przez warszawskie Archiwum Główne*, t. V, Warszawa 1918, s. VI.

Innym przejawem troski o uporządkowanie i ujednolicanie dowodów własności nieruchomości są zmiany wprowadzone do artykułu *De libris castrensibus abolendis*, do którego dodano klauzulę następującej treści: ... *Ut iste inscriptiones praesertim perpetuae, infra annum transferantur et inducantur in librum terrestrem, alias nullam perpetuitatem obtinebunt*⁵⁴.

Być może w związku z tendencją do rozpowszechniania się na Mazowszu pisemnych środków dowodowych, pozostaje usunięcie z tekstu Gd artykułu *De prescriptione patrimonii*. Artykuł ten postanawiał bowiem, że jeżeli ... *quis cittaverit pro possessione et tenuta aliquorum bonorum... et iura super eadem producerit... iudicium in tali casu decernere debet citato plenis testibus* [podkreślenie S. R.] *supportare suam possessionem et praescriptionem terrestrem... qua probata, actori silentium et citato pacem perpetuam... imponi debet...*⁵⁵. Wedle wszelkiego prawdopodobieństwa stosowana dotąd przysięga świadków jako dowód strony pozwanej przestał już wystarczać.

Z kolei tekst BN w artykule *De summis pecuniarum in revocationibus* zmienia w porównaniu z redakcjami poprzednimi wymogi odnośnie do dowodów na dokonanie takich czynności, jak kupno - sprzedaż gruntu czy zastaw *sub lapsu*. Gdy Zw. I i Gd za jedynie wystarczający dowód uznawały dokument książęcy opatrzony większą pieczęcią⁵⁶, tekst BN przyznał równorzędną moc dowodową dokumentom zaopatrzonym w każdą pieczęć książęcą oraz dokumentom wydanym przez sądy, co zostało wyrażone w następujący sposób: ... *si emptor habet privilegium principis... cum sigillo quocumque super predicta bona, creditur privilegio absque omni iuramento, et similiter creditur litteris iudicialibus. Si vero habet inscriptionem in libro aut in metrica terrestri, tenetur emptor praestare iuramentum...*⁵⁷. Jak z tego wynika, mamy tu do czynienia ze zjawiskiem dorównania pod względem wagi dowodowej dokumentów sądowych książęcym⁵⁸. Nie jest to w każdym razie tylko usuwanie zbędnej formalistyki, jak to utrzymywał Winiarz⁵⁹. Roli dowodu na piśmie dotyczą zmiany wprowadzone przez tekst BN do artykułu *De contractu verbali*. Do dawniejszego artykułu głoszącego iż: *Non debet trahi ad iudicium quisquam, neque iudicari pro contractu verbali, qui non esset vadio*

⁵⁴ Gd, f. 52v; *Ius Pol.*, s. 413 a MK, f. 95, Wil., f. 101.

⁵⁵ MK, f. 104v; Wil., f. 111.

⁵⁶ MK, f. 75; Wil., f. 78v; Gd, f. 36—36v, gdzie czytamy — ... *si emptor habet privilegium principis... cum sigillo maiori super praedicta bona, creditur privilegio absque omni iuramento. Si vero habet litteras mediocri sigillo munitas, aut inscriptionem in libro terrestri, aut litteras iudiciales... tenetur praestare iuramentum.*

⁵⁷ BN, f. 28v—29; *Ius Pol.*, s. 383.

⁵⁸ A. Wolff, *Metryka Mazowiecka*, Tow. Nauk. Warsz., Roczniki Kom. Histor., t. I, z. 3, Warszawa 1929, s. 78.

⁵⁹ Op. cit., s. 43.

aut aliqua inscriptione firmatus et signanter pro bonis haereditariis, a przez to samo stawiającego na równi wpis i wadium dodano następujące uzupełnienie: *In quo casu* [chodzi tu o owe *bona haereditaria*] *vadia non habent locum, neque arhae, nisi inscriptio*⁶⁰.

W tekście BN w artykule *Infirmis non debet negari officium*⁶¹ stwierdzono, że postanowienia dotyczące się dóbr nieruchomości, dokonane przez chorego w obecności specjalnie wysłanego przez sąd urzędnika zachowują swą moc prawną... *eciam si infirmus prius moreretur quam ipsi* [tj. urzędnicy] *recognoscerent*. Dodatkową zachętę do dokonywania tego rodzaju aktów stanowiło następujące postanowienie: *Que tamen omnia dum ad sanitatem redierit poterit revocari in eodem iudicio et cassare, quando voluerit*.

Ochrona posiadania. Tekst BN wprowadził pewne zmiany, a przede wszystkim poprawniejsze sformułowania do artykułu *De expulsis inducendis in possessionem*. W porównaniu z dawniejszymi jego redakcjami sprecyzowano przede wszystkim zakres osób których ten artykuł miał dotyczyć, a to przez dodanie następującego ustępu: *Secus est de haeredibus qui titulo perpetuo et haereditario bona sua possident, in quo non debet fieri* [podkreślenie *S. R.*] *talis introductio, sed si cui videretur iniuria pro praefatis bonis, iure procedere debet*...⁶².

W stosunku do powyższego stwierdzenia głoszącego *a contrario*, że ochrona posesoryjna jest udzielana jedynie posiadaczom dóbr a nie właścicielom, uczyniono jeden wyjątek, mianowicie na rzecz braci niedzielných, wyzutyh z posiadania przez jednego z częściowców. *Et similiter si frater fratrem de bonis indivisis et communibus et sorte sua violenter eiecerit... inducendus erit et restituendus in possessionem auctoritate principis*. Jako instancję właściwą dla rozpatrywania tego rodzaju skarg uznał tekst BN księcia lub jego vicesgerenta, usuwając równocześnie dawniejsze kompetencje w tych sprawach sądów ziemskich⁶³. Oddano im natomiast do wyłącznego rozpatrywania sprawy szkód powstałych przy wybijaniu z posiadania⁶⁴.

Bracia niedzielni. Z uzupełnienia artykułu *De divisione perpetua* dowiadujemy się, iż wspólność majątkowa braci obejmowała u nich nie tylko dobra odziedziczone, ale również i wszelkie przybytki. *Et si fratres*

⁶⁰ BN, f. 64; *Ius Pol.*, s. 402 a MK, f. 98; Wil., f. 104v; Gd, f. 54.

⁶¹ BN, f. 65v—66; *Ius Pol.*, s. 403 a MK, f. 99v; Wil., f. 105v—106; Gd, f. 55.

⁶² MK, f. 74; Wil., f. 77v; Gd, f. 61 a BN, 82/3; *Ius Pol.*, s. 411. Por. też Dąbowski, *Prawo prywatne polskie*, t. I, s. 133.

⁶³ *Praeco debet utrique parti terminum peremptorium ad praesentiam principis aut iudicium prefigere*... było w MK, Wil., Gd. Natomiast w BN czytamy — *praeco utrique parti terminum certum et peremptorium cum iuribus eorum coram principe aut eius vicesgerente assignabit*... To samo czytamy w *Ius Pol.*

⁶⁴ ...*Pro damno autem si quid eiectus per huiusmodi eiectionem receperit, ad iudicium terrestre partes remittantur*... dod. BN.

*aliqui habeant ex honestis servitiis suis summas pecuniarias, equos aliquas res alias, tenentur ponere omnia in divisionem cum aliis fratribus, et si eis non crediderint quod nihil, aut tantum haberent, iuramento proprio quilibet eorum evadet*⁶⁵.

Naruszenie granic. Wyrazem umacniania się feudalnej własności ziemskiej na Mazowszu jest, obok przytoczonych wyżej przykładów, dążność do ścisłego rozgraniczania gruntów. I tak w artykule *Ubi non sunt certae granicies* tekst BN rozciągnął w porównaniu z dawniejszymi przekazami, przywilej nieodpowiadania za szkody w cudzym niezapowiedzianym i nieograniczonym lesie na inne nierozgraniczone i nierozdzielone użytki. *...Et idem intelligendum est de aliis usibus et bonis communibus indivisis*...⁶⁶. Również postanowienie artykułu *Nobiles in gais damna facientes* biorące w opiekę przed szkodą zagajniki, rozciągnięto na inne części dóbr przez stwierdzenie: *...Et similiter intelligendum est de frumentis, agris, pratis, et aliis utilitatibus*...⁶⁷.

Prawa kobiet do dóbr rodowych. Na wstępie mała dygresja. Usunięcie w Zwodzie II artykułów *Puellae nobiles de bonis propriis non possunt exemi compositione* oraz *Mulieres ex inscriptione paterna non possunt exemi compositione* nie było posunięciem wyraźnie niekorzystnym z punktu widzenia interesów kobiet, jak to utrzymywał Winiarz⁶⁸. Po prostu wobec wprowadzenia dekretu królewskiego zakazującego w ogóle wykupu kobiet, artykuły te straciły rację bytu, a ich usunięcie z tekstu BN było tylko wyrazem troski o wewnętrzną spójność dzieła.

Wprowadzenie do tekstu Gd dekretu królewskiego znoszącego zadawiony zwyczaj wykupywania kobiet przez krewnych męskich, skłoniło najwidoczniej, jak to zobaczymy niżej, jego autorów, do specjalnego podkreślenia tych momentów, w których kobiety nie posiadają, względnie tracą prawa do danych dóbr nieruchomości.

I tak w artykule *Portio mulieri et dos non inscripta decennio praescribitur* znajdujemy następujące uzupełnienie: Obok dawniejszego stwierdzenia dotyczącego działu jaki przypada siostrze obok braci z dóbr rodzicielskich, lub też jej posagu, co do których pretensje nie zgłaszane w ciągu lat dziesięciu od chwili zawarcia małżeństwa przez daną siostrę wygasły, czytamy dalej *...et que mulier non abrenuntiata tacuerit pro derelictis inter fratres et con-*

⁶⁵ BN, f. 71—72v; *Ius Pol.*, s. 406 a MK, f. 103; Wil., s. 109v—110; Gd, f. 57. Por. też Dąbkowski, op. cit., s. 158.

⁶⁶ MK, f. 70; Wil., f. 74; Gd, f. 33 a BN, f. 22v; *Ius Pol.*, s. 379. Z analogiczną tendencją likwidacji nierozdzielności majątkowej spotykamy się w małopolskim tekście Statutów Kazimierza W., por. *Statuty Kazimierza W.*, Poznań, s. 480.

⁶⁷ MK, f. 82; Wil., f. 86v—87; Gd, f. 42 a BN, f. 40v; *Ius Pol.*, s. 389.

⁶⁸ Winiarz, op. cit., s. 64.

*sanguineos suos per decem annos a morte consanguinei sui, cuius bona in se devolvi iure derelictorum asserit, tacere debet in perpetuum*⁶⁹. Tak zreferowany artykuł uznał wprawdzie prawo kobiet do dziedziczenia dóbr nieruchomości nawet w wypadku gdy są one zamężne⁷⁰, ale ustanowił za to termin prekluzyjny dla ich ewentualnych roszczeń w stosunku do dóbr, które z racji spadku mogłyby przyspaść kobiecie po krewniakach.

Dalej, tekst Gd uzupełnił tytuł artykułu *De praescriptione in capite aut vulneribus* przez dodanie do niego słów: *et dote muliebri*. W związku z tym artykuł powyższy został uzupełniony w sposób podkreślający fakt, że dobra posażne mogą w każdej chwili być wykupione przez krewnych męskich wyposażanej kobiety: *... Similiter observatur de dote faeminarum in quibus nunquam currit praescriptio terrestris, et semper proximiores dote soluta possunt illa bona redimere ex qualiscunque inscriptione dotis nomine facta, iuxta consuetudinem antiquam*⁷¹.

Również w artykule *De perpetuitate dotalitiorum* tekst Gd uzupełnił dawniejsze postanowienie Zwodu I podkreślając fakt, że ani kobieta-wdowa, ani też jej krewni *... in eodem dotalitio non haereditant, sic nec praedicta mulier, sed praedictum successores*...⁷².

Tę samą myśl znajdujemy w uzupełnieniu artykułu *De superdotalitio alias przywianek*, gdzie czytamy, że wprawdzie po śmierci męża żona ma prawo do wartości wiana, jednakże *... pueris vero et hiis a quibus pecunias dotalitii sui recepit, bona omnia mobilia et immobilia in quibus habuit dotalitium inscriptum debet, resignare et dimittere totaliter et cum effectum*⁷³.

Z kolei tekst Zw. II celem jeszcze mocniejszego podkreślenia tej zasady oraz zabezpieczenia jej wykonania wprowadził następujące postanowienie odnośnie do przywianku: *... Cautionem tamen sufficientem facere et instituere debet, quod dictum superdotalitium post mortem dictae mulieris revertetur totaliter ad bona predicta unde illud acceperit*⁷⁴.

Znajdujemy wreszcie w tekście Gd próbę pogorszenia pozycji wdowy, polegającą na tym, że skrócono z roku i sześciu niedziel na rok termin, w którym wdowa po śmierci męża ma pozostawać w spokoju, nie zaczepiana przez nikogo (*De pace et sede viduali*)⁷⁵.

⁶⁹ Gd, f. 35; *Ius Pol.*, s. 382.

⁷⁰ Por. Hube, *Sądy, ich praktyka i stosunki prawne społeczeństwa w Polsce ku schyłkowi XIV w.*, Warszawa 1886, s. 123, a także P. Dąbkowski, *Zarys prawa prywatnego polskiego*, Lwów 1922, s. 118.

⁷¹ MK, f. 90; Wil., f. 95v a Gd, f. 48v; *Ius Pol.*, s. 396.

⁷² MK, f. 95v; Wil., f. 101v a Gd, f. 60; *Ius Pol.*, s. 409.

⁷³ MK, f. 91v; Wil., f. 97 a Gd, 49v; *Ius Pol.*, s. 397.

⁷⁴ *Ius Pol.*, s. 398.

⁷⁵ Postanowienie to nie przeszło do następnych tekstów. Por. Gd, f. 34 a MK, f. 72v; Wil., f. 75v.

3. Spadkobranie

Teksty Zводу I oraz Gd w artykule *De coaequacione dotalitiorum consuetudo*, omawiając sposób podziału dóbr po ojcu przez synów jego pochodzących z kilku matek, które otrzymały niegdyś różne wiana, nie uwzględniały sytuacji, że jedna z żon mogła wiana wcale nie otrzymać. Przeto tekst BN wprowadził tu następujące postanowienie: *Et si aliqua uxor dicti nobili non haberet dotalitium, pueri eius circa divisionem tenebuntur partem pecuniariam que super eos concernet imponere coaequando dotalitia aliarum uxorum*⁷⁶.

4. Obligacje

Wprowadzając artykuł *De pensionibus solvendis* ustalono w tekście Gd termin jednego roku dla prekluzji skarg o wypłatę renty za dany rok, podkreślając równocześnie, że zapłata ta ma nastąpić w gotówce⁷⁷.

5. Prawo karne

Na wstępie warto tu zaznaczyć, że w tekście BN zaostreniu uległy przepisy dotyczące egzekucji główszczyzny za zabójstwo szlachcica. Gdy dawniej przewidywano, że zabójca ma być trzymany przez rok w wieży i potem zapłacić główszczyznę, tekst BN sformułował ten przepis w sposób następujący: *... ex qua turri non debet dimitti donec soluat caput nobile prefati interfecti duplicatum*⁷⁸.

Ochrona dóbr szlacheckich. W artykule *De inhibitione bonorum* w tekstach Zводу I oraz Gd czytamy: *Quando aliquis deprehenditur in bonis alterius... prohibitis et exclamatis damna faciens...* ma zapłacić karę w wysokości $\frac{1}{2}$ grzywny. Za naruszenie natomiast dóbr niezapowiedzianych płacić miano $\frac{1}{2}$ wiardunku. Tymczasem tekst BN zrównał odpowiedzialność za naruszenie dóbr zapowiedzianych i niezapowiedzianych, wyznaczając dla nich wspólną karę w wysokości $\frac{1}{2}$ grzywny⁷⁹.

Z kolei, tekst Zводу II przedłużył w porównaniu z poprzednimi termin zgłaszania pretensji z racji bezprawnego przesunięcia przez sąsiada płotu z roku i sześciu niedziel na trzy lata⁸⁰. Warto tu też zaznaczyć, że już przy opracowaniu tekstu BN musiały najwidoczniej powstać wątpliwości w tej

⁷⁶ MK, f. 82v; Wil., f. 87v; Gd, f. 42v a BN, f. 41v; *Ius Pol.*, s. 389.

⁷⁷ Gd, f. 61; *Ius Pol.*, s. 410.

⁷⁸ BN, f. 60—61; *Ius Pol.*, s. 400 a MK, f. 94; Wil., f. 100; Gd, f. 51v—52.

⁷⁹ MK, f. 82; Wil., f. 87; Gd, f. 42 a BN, f. 41; *Ius Pol.*, s. 389.

⁸⁰ Mk, f. 71; Wil., f. 75; Gd, f. 33v a *Ius Pol.*, s. 380. Por. też Winiarz, op. cit., s. 64.

sprawie, gdyż pierwotnie wpisany termin trzyletni wprowadzony następnie do Zwodu II przekreślono, nadpisując u góry termin dawniejszy⁸¹.

Wyrazem tej samej tendencji są jak się zdaje zmiany wprowadzone przez teksty Gd i BN do artykułu *Circa violentiam detenti kmethonis*. Obok dawniejszego stwierdzenia na temat odpowiedzialności przywódcy ludzi, którzy dokonali szkody, tekst Gd bliżej sprecyzował na czym ta odpowiedzialność ma polegać i co konkretnie przywódca ma zapłacić — ... *pro qua violentia iure victus, tenebitur solvere domino in cuius bonis violentiam fecerit tres marcas Polonicales, et parti laese vulnera iuxta consuetudines, ac etiam damnum super quod iurabit*⁸².

Ochrona siły roboczej wydaje się być zagadnieniem, które wymaga osobnego omówienia. Mimo tego że przepisy dotyczące tej kwestii były porozrzucane po całych Zwodach, daje się z nich wydobyć pewna wspólna treść, która uprawnia do stwierdzenia, iż w latach trzydziestych XVI wieku sprawa uzyskania siły roboczej na Mazowszu nie traciła swej aktualności.

Tak na przykład dawniejsze redakcje artykułu *De occisione kmethonis in villa* (Zw. I i Gd) przewidywały jedynie odpowiedzialność szlachcica, który dokonując najścia na dobra innego szlachcica zabił jego poddanego, w wypadku gdy został on schwytany na gorącym uczynku. Tymczasem tekst BN rozszerzył tę odpowiedzialność w dwu kierunkach⁸³. Po pierwsze, na wypadek gdyby sprawcy najścia i zabójstwa udało się zbiec. Wtedy to ... *citatus pro eodem invasione et interfectione kmethonis, si plenis testibus se non iustificaverit, caput occisum in duplo solvere tenebitur, videlicet pueris occisi octo sexagenas, et domino eiusdem occisi alias octo sexagenas*. Po drugie, rozciągnięto przepisy tego artykułu również na wypadek, gdyby zabójstwa kmiecia dokonano nie tylko we wsi, jak to było dotąd, lecz na polach zarówno jego własnych, jak też i pańskich: *Et idem intelligendum est, si nobilis percusserit aut occiderit kmethonem alterius in labore proprio aut domini sui* [podkreślenie S. R.]. *Ex tunc si testibus plenis se non purgaverit vulnera duplicata parti laese solvere tenebitur*⁸⁴.

Z tej samej tendencji zmierzającej do ochrony chłopskiej siły roboczej w interesie panów wyrosnąć musiały najprawdopodobniej zmiany wprowadzone w tekście BN do artykułu wyżej wspomnianego, *Circa violentiam detenti kmethonis*. Gdy poprzednie redakcje mówiły tylko o tym, co ma zapłacić przywódca napastników osobie poszkodowanej napadem, obecnie wprowadzono dalsze uzupełnienie, przewidujące wypadek, jeżeli przy tego

⁸¹ BN, f. 24v.

⁸² MK, 81v; Wil., f. 86 a Gd, f. 41v; *Ius Pol.*, s. 388.

⁸³ MK, f. 93v; Wil., f. 99v; Gd, f. 51v a BN, f. 60; *Ius Pol.*, 399.

⁸⁴ Chodzi tu najprawdopodobniej o zabójstwo chłopa na pańskim folwarku.

rodzaju najściu nastąpiłoby również i zabójstwo: ... *Si autem circa huiusmodi violentiam sequeret homicidium, homicida ibidem captus potest iudicari ad collum, seu ad solutionem capitis, prout pars laesa voluerit iuxta consuetudinem antiquam*⁸⁵. Postanowienie tego artykułu musiało odnosić się w pierwszym rzędzie do pańskich sług i poddanych chłopów, gdyż w wypadku najścia, oni to w pierwszym rzędzie byli narażeni na ekscesy ze strony napastników.

Równocześnie w artykule *De kmethone aut famulo percusso*, tekst BN ustalił prekluzyjny termin roku i sześciu niedziel dla dochodzenia pretensji z tego tytułu⁸⁶.

Na tle tego, co tu zostało powiedziane, jasna staje się tendencja wprowadzonego dopiero do tekstu Gd artykułu *De violentia fideiussorum* ustalającego karę w wysokości podwójnej nawiązki plus 15 kóp groszy za zranienie przybywających do kogoś rękojemców w sprawie rękojemstwa kmieckiego⁸⁷. Jak widać, walka o utrzymanie chłopskich rąk do pracy musiała być wśród mazowieckiej szlachty bardzo ostra, skoro zachodziła potrzeba wydania specjalnego przepisu biorącego w opiekę rękojemców w tych sprawach, narażonych na ekscesy ze strony niezadowolonych z ich przybycia panów.

6. Przepisy procesowe

W artykule *De testibus inducendis* tekst Gd przy wyliczaniu osób, które nie mogą być świadkami *in causis violentiarum*, opuścił w porównaniu ze Zwodem I grupę osób określonych jako pochodzących *de armis paternis*⁸⁸. Zmiana tego postanowienia stanowiła poważne udogodnienie dla procesujących się stron w sprawach karnych, gdyż w wypadku jeżeli ktoś dopuścił się gwałtu w miejscowości, w której mieszkali ludzie tego samego herbu co winowajca, a na Mazowszu nie było to rzadkością, miał poważne trudności w znalezieniu wymaganych przez sąd świadków.

Z kolei w stosunku do artykułu *Qui non curat officium nec penas metuit iudiciales* tekst BN ujednolicił termin, w którym strona po ustaleniu wadium ma zadośćuczynić wyrokowi. Zamiast dawniej stosowanego terminu *ad duas vel aliquando sex septimanas* mamy nowy termin *Ad terminos* [chodzi tu o roki] *sequentes*⁸⁹.

Zaostrzono również w tekście BN sankcje w stosunku do tych, którzy nie chcą się poddać fantowaniu, na które zostali skazani (*Qui pignora non admittunt aut reperiunt*). Uzyskano to przez dodanie następującej wstawki

⁸⁵ MK, f. 81v; Wil., f. 86 a BN, f. 39v; *Ius Pol.*, s. 388.

⁸⁶ MK, f. 93; Wil., f. 99; Gd, f. 51 a BN, f. 58v; *Ius Pol.*, s. 399.

⁸⁷ Por. Gd, f. 61; *Ius Pol.*, s. 410.

⁸⁸ MK, f. 66; Wil., f. 68v a Gd, f. 28; *Ius Pol.*, s. 374.

⁸⁹ MK, f. 63; Wil., f. 65v a BN, f. 8; *Ius Pol.*, s. 371.

do dawniejszego tekstu: ... *si autem talis contumax et rebellis poenas praedictas non curaret, extunc per auctoritatem principis manu forti debet pignori, et huiusmodi pignora ad valorem poenarum debent extendi, ac per officiales quibus pertinet recipi, computari et non plus*⁹⁰.

Rozszerzony został również artykuł *Qui statuit aliam personam in iudicio*. Gdy teksty dawniejsze przewidywały, że oskarżony o podstawienie w sądzie innej osoby zamiast siebie ma się oczyścić *plenis testibus*, to tekst BN wprowadza również postanowienie na wypadek gdyby strona nie zdołała się oczyścić z postawionego jej zarzutu — ... *Et si se non eduxerit, in ammissione causae et omnibus poenis iudicialibus debet condemnari et pecunias receptas restituere, ac huiusmodi inscriptionem eo modo factam cassare et destruere tenebitur iuxta decretum iuris. Et ob hoc debet teneri in turri per annum et inde non dimitti post annum usque pro toto parti et iudicio satisfecerit*⁹¹.

Rozszerzeniu uległ również w tekście BN artykuł *De obiecta falsitate iurium*. Dodano tam następujące uzupełnienia regulujące sposób w jaki sąd lub urząd ma reagować na wypadek jawnego fałszerstwa przedstawianych mu przez strony dokumentów — *Secus si talis officialibus iudicii illius ubi produceretur ex sigillo aut scriptura fuerint manifesta, que nulla probatione indigeret, extunc ille qui talem falsitatem produxit et eam uti voluit, in amissionem causae et poena supradicta debet condemnari*⁹².

Ostatnie spośród omawianych tu zmian dotyczyć będą organizacji sądownictwa. Chodzi tu mianowicie o artykuł *Que sit iurisdictio capitanei*⁹³ znacznie rozszerzony w tekście BN o następujące postanowienia:

1) ... *Iudicia castrensia non habent ferias, neque vacancias et in duobus septimanis observari et iudicari debent*...

2) ustalono sposób przekazywania spraw z sądów grodzkich do ziemskich, oraz

3) formy pozwów wydawanych przez sądy grodzkie.

Również w artykule *De terminis terrestribus iudicandis* tekst BN, a za nim i Zw. II opuściły w porównaniu z poprzednimi ustęp mówiący o sądach żupów (*iudicia zuppariorum*)^{93a}.

Na zakończenie niniejszych rozważań pragnąłbym raz jeszcze wrócić do poruszonej już sprawy wzajemnego stosunku przekazów Zwodu I, a więc metryki Koronnej i Rękopisu Wilanowskiego⁹⁴. Jak zdaje się wynikać z po-

⁹⁰ MK, f. 72; Wil., f. 75v; Gd, f. 33v a BN, f. 24; *Ius Pol.*, s. 380.

⁹¹ MK, f. 89v; Wil., 95; Gd, f. 48 a BN, f. 52; *Ius Pol.*, s. 395.

⁹² MK, f. 104; Wil., f. 110v; Gd, f. 58 a BN, f. 74v; *Ius Pol.*, s. 406.

⁹³ MK, f. 71v; Wil., 75v; Gd, f. 34 a BN, f. 25; *Ius Pol.*, s. 381, a także por.

O. Balzer, *Przewód sądowy polski w zarysie*, Lwów 1936, s. 56.

^{93a} BN, f. 57v; *Ius Pol.*, s. 398 a MK, f. Wil., f. Gd, f. 50v.

⁹⁴ Por. przypis 2.

niższego zestawienia, zawartego w przypisie ⁹⁵, tekst Wil. wydaje się poprawniejszy od tekstu MK, który w porównaniu z pierwszym wykazuje szereg opuszczeń. Znikome są tylko wypadki, w których tekst MK jest pełniejszy od Wilanowskiego ⁹⁶. Wszystko to zdaje się w pełni popierać koncepcję Winiarza, iż zarówno tekst MK, jak i Wil. są kopiami zaginionego już dziś oryginalnego tekstu Zwodu I ⁹⁷.

Nie jest jednak wykluczone, że przy opracowywaniu dalszych projektów zwodów posługiwano się właśnie tekstem Wil., na co zdaje się wskazywać zgodność tego ostatniego z tekstami Gd, BN i Zw. II.

III

Z przeprowadzonej przed chwilą analizy tekstów zbiorów zwyczajów prawnych mazowieckich zdają się wynikać następujące wnioski, bądź to potwierdzające, bądź też uzupełniające czy modyfikujące poglądy dawniejszej literatury:

1. Z tego wszystkiego co tu zostało przedstawione widać, że tekst Gd jest bardziej zbliżony do tekstu Zwodu I, podczas gdy tekst BN do Zwodu II, od którego różni się w nieznacznym tylko stopniu. Obserwacja ta pozwala nam na ustalenie przybliżonej datacji tekstu Gd. Skoro, jak była o tym mowa, zawiera on dekrety wydane przez Zygmunta I w 1532 r. ⁹⁸, nie mógł być spisany wcześniej niż w roku 1532. Z drugiej strony, nie mógł on po-

⁹⁵ W art. *De minorennibus* tekst Wil. (85), a za nim pozostałe w porównaniu z MK (f. 80v) dodają po słowach *patre mortuo pueri minorennnes, . . . tenentur fideiussorem liberare et citati in iudicio pro eo comparere. Item si pater eorum pro aliqua causa citatus fuerit et citatione non finita de hac luce decederit ex tunc pueri minorennnes . . .* W artykule *De inscriptione lapsus perpetui* tekst Wil. (f. 78v) w porównaniu z MK (f. 74v), a za nim i pozostałe teksty dodają po słowach *. . . potest tamen revocari sicut et venditio, per propinquos*. W artykule *De teste excusato* tekst Wil. (f. 70) a za nim i inne w porównaniu z MK (f. 68) dodają po słowach *. . . debet se eodem modo iustificari . . . , neque certificavit*. W artykule *De dilationibus . . .*, tekst Wil., f. 63, a za nim i inne w porównaniu z MK (f. 61v) dodają w zakończeniu *. . . neque post importationem citationis fuit in domo*. W artykule *De dilationibus* tekst Wil., (f. 61v), w porównaniu z MK (f. 60), po słowach *et secunda dilatione* dodają *et istas duas dilationes sive infirmitate . . .* W artykule *De excommunicatis et insordescentibus . . .* tekst Wil. (f. 103v—104), a za nim pozostałe, w porównaniu z MK (f. 97) po słowach *ex tunc anno elapso . . .* dodają — *potest citari a parte sua . . .*

⁹⁶ W tekście Wil. (f. 67v) oraz w dalszych w porównaniu z MK (f. 65v) w artykule *De mandato et superdestinatione* brak słów *et comissione tuis*, występujących po słowach *quia tu mandato*. W artykule *Portio mulieris et dos non inscripta* w tekście Wil. (f. 77), oraz w dalszych, brak w porównaniu z MK (f. 73v) słów *. . . extinguitur seu . . .* w zwrocie *. . . similiter decennio extinguitur et praescribitur*.

⁹⁷ Winiarz, op. cit., s. 17.

⁹⁸ Patrz wyżej, s. 6.

wstać później niż w roku 1535, gdyż z roku następnego posiadamy inny tekst dokładnie datowany⁹⁹ i bardziej rozwinięty. Wszystko to skłania mnie do uznania go za oryginał względnie za kopię projektu z 1533, o którym pisał Balzer.

2. Znikoma ilość zmian jakie obserwujemy w tekście Zwodu II w porównaniu z tekstem BN, pozwala uznać go, w ślad za Balzerem, za projekt Zwodu II z roku 1536. Równocześnie z powyższych względów wątpliwa wydaje się teza Balzera, iż ostateczne opracowanie Zwodu II poprzedził jakiś projekt z roku 1539. Przyjmując założenie, że w zasadzie tekst Zwodu II, poza nielicznymi zmianami, oparł się na projekcie z 1536 r., nie jestem w stanie wyjaśnić dlaczego przez tak długi okres nie uzyskał on sankcji królewskiej. Być może, przysłowiową kością niezgody była tu sprawa sposobu rozgraniczania dóbr królewskich od szlacheckich.

3. Przyszłe wydawnictwo pomników prawa mazowieckiego winno moim zdaniem uwzględnić ten moment, by w sposób jak najbardziej przejrzysty wydobyć na użytek badacza całą dynamikę rozwojową zwodów prawa mazowieckiego. Z tego też względu niesposób będzie pominąć w wydawnictwie omawiane w niniejszym artykule projekty. Warto by rozważyć kwestię umieszczenia ich jako odmian tekstowych obu Zwodów, biorąc pod uwagę podobieństwa, tekst Gd ze Zwodem I, a tekst BN ze Zwodem II. Jak się zdaje, drukowanie tekstu jednego tylko Zwodu, przy jednoczesnym potraktowaniu tekstów pozostałych jako odmian tekstowych nie dałoby się przeprowadzić 1-o ze względu na duże różnice w układzie artykułów, 2-o ze względu na duże różnice stylistyczne. Ponadto tego rodzaju przedsięwzięcie uczyniłoby tekst publikowany nieczytelnym.

*

Pozostaje problem niełatwy do wyjaśnienia, dlaczego w przeciągu zaledwie ośmiu lat zaszła na Mazowszu konieczność przeprowadzenia tylu zmian w opracowanym zbiorze zwyczajów? Dawniejsza literatura niewiele na ten temat potrafiła powiedzieć wobec braku źródeł. Wydaje się prawdopodobne, że stosowane na Mazowszu na przełomie XV i XVI w. statuty i zwyczaje prawne nie we wszystkim odpowiadały już zmieniającym się stosunkom społecznym. Połączenie Mazowsza z Koroną oraz przywilej Zygmunta I zapewniający Mazowszanom odrębność ich prawa sądowego stworzyły konieczność szybkiego spisania obowiązujących praw. Być może, dopiero po ich spisaniu stało się jasne, że zebrane prawa i zwyczaje nie we wszystkim odpowiadają wymogom chwili. Stąd też najprawdopodobniej zrodziła się krytyka Zwodu I. Do tego dołączyły się wysuwane pod adresem współtwórcy Zwodu, Wawrzyńca Prażmowskiego zarzuty, iż zbiór jest nie-

⁹⁹ Patrz wyżej, s. 11 i n.

pełny lub że przeprowadził on w nim jakieś samowolne zmiany (sprawa dekretu o mężobójcach)¹⁰⁰.

Natomiast te uzupełnienia, które widzimy w tekście Gd (projekt z 1533) w porównaniu ze Zwodem I bynajmniej nie wskazuje na to, by miały one stanowić zawartość owych spalonych przy przepisywaniu tekstu Zwodu I seksternów, co podnoszono jako przyczynę niepełności zbioru. Wracając do zarzutu postawionego Prażmowskiemu, iż dokonał on samowolnych zmian w poszczególnych przepisach, można tę sprawę próbować wyjaśnić dwojako: Albo z zarzutami tymi wystąpili ci, dla których kodyfikаторzy poczynili zbyt wiele zmian w porównaniu ze stanem poprzednim, albo też zarzuty te pochodziły od tych, którzy zdawali sobie sprawę z tego, że dzieło, któremu patronował Prażmowski, zawierało zbyt wiele przestarzałych już przepisów, a on sam ponosił odpowiedzialność za ten stan rzeczy. Sądząc z kierunku zmian, jakie wprowadzono do zwodów, prawdopodobniejsza wydaje się druga z wysuniętych koncepcji.

Dalej, z tego, że zmiany wprowadzone do zwodów następowały stopniowo można wnioskować, iż wokół nich toczyła się zawzięta walka zarówno pomiędzy samymi panami mazowieckimi, jak też pomiędzy nimi a królem względnie jego vicesgerentem. Najlepszym tego dowodem sprawa rozgraniczania dóbr.

Trzeba tu zaznaczyć, że nie można istoty zmian zachodzących w prawie mazowieckim sprowadzać do mechanicznej recepcji prawa koronnego, oczywiście z wyjątkiem tych zmian, które były wynikiem przyjęcia na Mazowszu, po jego przyłączeniu do Polski, ustrojowych instytucji koronnych. Całkiem inną sprawą są wypadki sięgania przez feudałów mazowieckich do gotowych sformułowań, przydatnych w ich warunkach, zaczerpniętych ze zbiorów prawa koronnego¹⁰¹.

Oceniając omawiane tu zmiany w prawie mazowieckim można sądzić, że Mazowsze przeżywało w wieku XVI proces „doganiania“ innych ziem Polski w rozwoju stosunków feudalnych (pogarszanie pozycji chłopów, umacnianie feudalnego aparatu państwowego, wzrost jego ingerencji w obrocie prawnym). Proces ostatecznej unifikacji ustrojowo-prawnej rozpoczął się nieco później, w drugiej połowie XVI w., kiedy to stosunki mazowieckie w dostatecznej mierze upodobniły się do stosunków panujących w innych ziemiach Polski.

INSTYTUT HISTORII PRAWA UNIwersYTETU WARSZAWSKIEGO

¹⁰⁰ Balzer, *W sprawie sankcji...*, s. 46; Winiarz, op. cit., s. 12 i n.

¹⁰¹ Por. O. Balzer, *Starodawne prawa mazowieckiego pomniki*, Arch. Kom. Prawn., V, Kraków 1897, s. 220, a także K. Tymieniecki, *Uwagi o stanie wło-dycznym*, Ks. pam. Wł. Abrahama, II, Lwów 1931, s. 127 i n.

A N E K S

Tablica synoptyczna
zwodów zwyczajów prawnych mazowieckich *)

Lp.	Tytuł artykułu	Zwód I		Gd	BN	Zw. II	Uwagi
		Wil.	MK				
	Conventio generalis Varschoviae...	60v	59	25	1	367	
1	Et primum consuetudi- nes..	61	59v	—	2	368	
2	Citatio ad conventio- nem...	61	60	—	2v	368	Zwód II odmiennie
3	Citatio ad praesentiam principis	61v	„	—	3	„	
	<i>De citatione et concitat.</i>	—	—	—	2v	„	
	<i>De citationibus cassatis</i>	—	—	—	3	„	Zwód II odmiennie
4	De dilationibus	61v	60	—	3v	„	MK odmiennie
5	De dilatione necessitate principis	„	„	—	„	369	zmiany od BN
6	De dilatione pro maio- ri reo	62	60v	—	4	„	„ „
7	De dilat. laudo terrestri	„	„	—	„	„	
8	De dilatione actori	„	„	—	„	„	
9	De termino tertio ad citat.	62v	61	—	4v	„	
10	Niestane duplex	„	„	—	„	„	
11	De triplici niestane	„	„	—	„	„	
12	De dilat. ad ferendam sententiam	„	„	—	5	„	
13	De dilatione in secunda et tertia instantia fa- ciendis	62v	„	—	„	„	
14	De astitione termini in iudicio principis	63	61v	—	5v	370	
15	De dilat. in eodem iudi- cio	„	„	—	„	„	MK odmiennie
16	De citatione post mor- tem actoris contra par- tem citatam	63v	61	—	6	„	

* Przedstawiona tutaj tabela synoptyczna, wzorowana na analogicznej umieszczonej w pracy Winiarza, ma na celu zorientowanie czytelnika w układzie oraz zmianach zachodzących w poszczególnych artykułach zwodów, względnie ich projektów. Za punkt wyjścia przyjęto w niej tekst Zwodu I, w porównaniu do którego zaznaczano następnie zmiany wprowadzane przez dalsze teksty. Artykuły dodawane przez te teksty zostały zaznaczone w odpowiednich miejscach Zw. I kursywą, bez podawania numeracji. Zwrot „zmiany od Gd względnie BN czy Zw. II” oznacza, że dany tekst pierwszy wprowadził daną zmianę, a pozostałe poszły za nim. Zmiany o charakterze stylistyczno-redakcyjnym nie zostały uwzględnione. Osobno zaznaczone zostały zmiany w tekście MK w porównaniu z innymi (por. s. 25). O przestawieniu kolejności artykułów w którejś z redakcji poinformuje czytelnika przerwa w ciągłości foliacji tekstu.

Wprowadzona przez nas foliacja tekstów Wil. i MK odbiega od podanej przez Winiarza, gdyż ta ostatnia była błędna. Tytuły artykułów podano wg Zw. I, przez co różnią się one stylizacyjnie od tekstu Zw. II.

Lp.	Tytuł artykułu	Zwód I		Gd.	BN	Zw. II	Uwagi
		Wil.	MK				
17	Quo tempore debet tradi concitatio	63v	62	—	6	370	
18	De convent. et termin. gener.	"	"	—	"	"	
19	De iudicio principis	"	"	—	6v	"	
20	Negligentia concitandi	64	"	—	"	"	
21	De concitatione post mortem rei	"	62v	—	—	"	
22	De pluribus reis et actoribus in una citatione	"	"	—	6v	"	
23	De his qui existentes in citatione extra terram moriuntur	64v	63	—	7	"	
24	Processus et continuatio poenarum in re iudicata	"	"	—	7v	371	
25	De praecone ad pignus aut ad intromissionem	64v	"	—	"	"	
26	Qui non curat officium...	65	"	—	8	"	zmiany od BN
27	Qui non curat vadium iudicii	"	63v	—	"	"	
28	Modus procedendi in talibus vadiis	65v	64	—	9	372	
29	De valore poenarum iudicialium	66	"	—	9	"	zmiany w Zw. II, art. 29 i 30 w
30	De divisione poenarum	"	"	—	9v	"	tekście BN połączono w jeden.
	Articuli et consuetudines iudiciorum infra scriptis in terris Masoviae...	"	64v	26	9v	"	zmiany od BN
31	De citatione permutata	66v	"	26	10	"	
32	Citans, percutiens citatum	"	65	26v	10v	373	
33	Citatus percutiens citantem	"	"	"	"	"	
34	De causis destruendi citat.	66v	"	"	11	"	
35	De poena cassatae citationis et concitationis	67	"	27	"	"	zmiana tylko w BN
36	De citatione ad librum	"	65v	"	11v	"	
37	De citationibus sigilland.	"	"	"	"	"	
38	Qui se recipit ad librum...	67v	"	27v	"	"	
39	De mandato et superdestinatione	"	66	"	12	374	tekst MK odmienny

Lp.	Tytuł artykułu	Zwód I		Gd.	BN	Zw. II	Uwagi
		Wil.	MK				
40	De una data et pluribus antidatis	67v	66	27v	12v	374	
41	Actoris contumacia	68	66v	28	13	„	
42	De renuntiatione a proprio districtu	68v	„	28v	13v	„	
43	De testibus inducendis	68v	67	„	14	„	zmiany od Gd
44	Testes graniciales	69	„	„	„	375	
45	De testium nominatione	69v	„	29	14v	„	zmiany od BN
46	De receptione primi testis	„	67v	„	15	„	
47	De retractione testium	„	„	„	„	„	
48	De comminatione testium	„	„	„	15v	„	zmiany od BN
49	De teste mortuo	70	68	29v	„	„	
50	De teste excusato	„	„	„	16	376	tekst MK odmienny
51	De teste excommunicato	„	„	„	„	„	zmiany od BN
52	Quam diu citat. non exting.	70v	„	30	16v	„	zmiany od GD oraz BN
53	Citatio super citationem non ponatur pro una re	„	68v	„	17v	„	
54	De citandis impossessionatis	71	„	„	18	377	zmiany od BN
55	De dilat. ad concitat. causa ferendi sententiam	71v	69	30v	18v	„	
56	De positione citationis	„	„	31	19	„	zmiany od BN
57	Conditio crinilis post mortem feminae	72	69v	31v	20	378	
58	Vulnera nobilium recentia...	„	70	„	„	„	
59	Percutiens aut occidens aliquem in vadio	„	„	„	20v	„	
60	De pueris contra parentes excedentibus	„	„	„	„	„	
61	Qui non ostendit. damnatum...	73	„	32	21	„	
62	De rapis	„	70v	„	„	„	
63	De glandinibus	„	„	„	„	„	
64	De concitatione ad ferendam sententiam	73v	„	„	21v	379	
65	De praescriptione fideiuss.	„	„	32v	„	„	zmiany od BN
66	Qui negat fideiussionem...	„	71	„	22	„	

Lp.	Tytuł artykułu	Zwód I		Gd.	BN	Zw. II	Uwagi
		Wil.	MK				
67	De rebus et pecuniis mutatis	74	71	32v	22	379	
68	De irruentia super officiales	"	"	"	"	"	zmiany od BN
69	Ubi non sunt certae granit.	"	"	33	22v	"	zmiany od BN
70	De pignoribus distrahendis	74v	71v	"	23	380	zmiany od BN
71	Quo tempore vel quo modo pignorandi sunt nobiles	"	"	"	23v	"	
72	De poenis suspensis...	74v	"	33v	"	"	zmiany od Gd
73	Qui pignora non admittunt...	75	72	"	24	"	zmiany od BN
74	De praescriptione sepis	"	"	"	24v	"	zmiany w Zw. II
75	Iudicium inventoris	75v	"	34	"	"	
76	De pace et sede viduali	"	72v	"	"	"	zmiana tylko w Gd
77	Quae sit iurisdictio capit.	"	"	"	25	381	zmiany od BN
78	Pueri masculi resignare non possunt bona sua	76	"	"	25v	"	
79	Virgines et puellae nobiles bona sua distrahere non possunt	"	73	34v	26	"	zmiany od BN
80	Puellae nobiles de bonis propriis non possunt exemi	76v	"	—	—	—	
81	Mulieres maritatae au viduae libere possunt bona sua vendere	"	"	34v	26	381	
82	Uxor marito non potest bona inscribere perpetue	"	"	"	26v	"	
83	De arestandis pecuniis	77	73v	"	"	382	
84	Portio mulieris et dos non inscripta decennio praescribitur	"	"	35	27	"	tekst MK bđmienny
85	Praeonis poena	"	"	"	27v	"	zmiany od BN
86	Qui dat occasionem vulnerum	77v	74	35v	28	"	
87	De expulsis inducendis in possessionem	"	"	"	82	411	zmiany od BN

Lp.	Tytuł artykułu	Zwód I		Gd.	BN	Zwód II	Uwagi
		Wil.	MK				
88	Venditio et perpetuitas bonorum extra districtum...	78	74v	36	28	382	
89	De inscript. lapsus perpetui	78v	"	"	28v	382	tekst MK odmienny
90	De iuramento super summas pecuniarum in revocationibus	"	75	"	"	383	zmiany od BN
91	Consuetudo limitandi ubi ante granicies non fuerunt	79	"	36v	29	"	zmiany od BN
92	De renovatione granicierum	"	75v	36v	29v	"	zmiany od BN
93	De via graniciali	79v	"	37	30v	"	
94	De angulis et scopulis...	"	76	"	"	384	zmiany od Gd
95	Ubi angulus terminat plures haereditates	80	"	37v	31	"	zmiany od BN
96	De fluvio graniciali consuetudo	"	"	"	31v	"	
97	Consuetudo limitandi bona principis...	80v	76v	38	32	—	
98	De persona principis circa limitationem...	81	77	"	—	—	
99	De excisione granicierum	81v	77v	38v	32v	384	
100	De revisione granicierum	"	"	"	33	"	
101	De kmethone pro graniciebus citando	"	"	"	"	385	zmiany od BN
102	De graniciebus et signis absque parte	82	"	"	33v	"	zmiany od BN
103	De aqua infra molendinum	"	78	"	34	"	zmiany od Gd
104	De revisione inundationis...	"	"	39	34v	"	
105	De alluvione riparum	82v	78v	39	34v	"	
106	De absentibus citatis	83	"	"	35	486	
107	De his qui non habent Ius Culmense	"	"	39v	"	"	zmiany od BN
108	Quae summa inter mobilia computatur	"	79	"	35v	"	w tekstach BN i Zw. II art. ten połączono z <i>De equi-rea</i> (por. dalej poz. 211)

Lp.	Tytuł artykułu	Zwód I		Gd.	BN	Zwód II	Uwagi
		Wil.	MK				
109	De poenis solv. a complicibus	83	79	39v	36v	386	zmiany od BN
110	Ex citatione poenae procedunt	83v	"	"	36	"	
111	De quaeris novarum inscript.	"	"	40	"	"	
112	De violent. nobilium faemin.	84	79v	"	"	"	zmiany od Gd
113	De violentia per rusticum nobili personae facta	"	"	"	36v	387	
114	De nobili rusticanam violante	"	"	"	"	"	
115	Subditus contra principem.	"	80	40v	37	"	zmiany od Gd
116	De mediatoribus et arbitris	"	"	"	"	"	
117	De praescript. obligationis	84v	80v	"	37v	"	
118	De minorennibus	85	"	41	38	"	zmiany od Gd tekst MK odmienny
119	De incerto homicida	85v	81	"	38v	388	
120	De die cum cmeth. assignando	"	"	41v	"	"	
121	Cmetho tradens viro filiam	86	81v	"	—	—	zmiany od Gd
122	Circa violentiam detenti cmethonis	"	"	"	39v	388	
123	De cognomine... praescripto	86v	"	"	40	"	
124	Laudum cmethonale ...	"	"	42	"	389	zmiany w Gd i BN
125	De damnis frumentorum	"	82	"	"	"	
126	Nobiles in gais damna facientes	"	"	"	40v	"	
127	De inhibitione bonorum	87	"	"	41	"	zmiany od BN
128	De viarum extraditione	"	82v	42v	"	"	
129	De praescriptione propinquitatis acquisitae	"	"	"	"	"	
130	De coaequatione dotaltiorum consuetudo	87v	"	"	41v	"	zmiany od BN
131	De introductione haerendum	"	83	"	"	390	
132	Iudicium familiae	88	"	43	42v	"	

Lp.	Tytuł artykułu	Zwód I		Gd	BN	Zwód II	Uwagi
		Wil.	MK				
133	Quibus pueris debentur bona mobilia post mortem parentum	88	83	43	42v	390	zmiany od BN zmiany od BN
134	Quibus datur procurator	"	"	"	43	"	
135	De arrestatione cmethonum	"	83v	"	"	"	zmiany od BN zmiany od BN
136	Disiunctio simplex	88v	"	43v	43v	391	
137	Post visionem citatio non destruitur	"	84	"	"	"	zmiany od BN zmiany od BN
138	De termino contra evictionem	89	"	"	44	"	
	<i>De evictione consuetudo</i>	—	—	—	"	"	zmiany od BN zmiany od BN
139	De poenis fideiussorum	89	84	44	44v	"	
140	De valore nobilium et cmethonum membrorum	"	"	"	"	"	zmiany od BN zmiany od BN
141	De contractibus nuptiarum	89v	84v	44	45v	392	
142	De abrenuntiatione	90	85	44v	46	"	zmiany od BN zmiany od BN
143	De responsione negativa faemin.	"	"	"	45	"	
144	De conditione viduarum	90v	85v	"	46	"	zmiany od BN zmiany od BN
145	De usu dotalitiorum	"	"	45	46v	"	
146	De citatione viduarum post mortem viri	91	"	"	"	393	zmiany od BN zmiany od BN
147	De termino peremptorio	"	86	"	47	"	
148	De damno ad simplex verbum	"	"	"	"	"	zmiany od BN zmiany od BN
149	De conditionibus obligationum exprimendis	91v	"	45v	47v	"	
150	De memoria officialium	"	86v	"	"	"	zmiany od BN zmiany od BN
151	De oneribus antecessorum	92	"	"	48	"	
152	De necessitate intromissionis	"	"	46	"	"	zmiany od BN zmiany od BN
153	De impugnatione intromiss.	92v	87	"	48v	394	
154	De his qui non habent intromissionem inscriptam	93	87v	46v	49v	"	zmiany od BN zmiany od BN
155	De intromissione in portiones sororum	"	"	"	"	"	
156	De auctoritate officialium	"	"	"	50	"	

Lp.	Tytuł artykułu	Zwód I		Gd.	BN	Zwód II	Uwagi
		Wil.	MK				
157	De coadiutoribus kmethonum in occisione kmethonis	93v	88	47	51v	395	zmiany od BN
158	De receptione aquae	94	"	"	34v	385	
159	De nobili coadiutore occidendi kmethonem	"	88v	"	—	—	
160	De vadio arbitris approbando	"	"	47v	50v	395	
161	Filius vivente patre	94v	89	"	51	"	
162	Caput advocati nobilis	"	"	"	51v	"	
163	Mulier ex inscriptione paterna non potest redemi	95	"	—	—	—	
164	Qui statuit aliam personam in iudicio	"	89v	48	52	395	zmiany od BN
165	Apellatio pro ordine terr.	95v	"	"	52v	396	
166	De praescriptione in capite et vulneribus	"	90	"	"	"	zmiany od Gd
167	Actio depositi et conditio	"	"	48v	53	"	
168	Iura absque possessione	96	"	"	53v	"	zmiany od BN
169	De subsidio et debitis kmethonum	"	90v	49	54	"	zmiany od BN
170	De arbore graniciali	96v	"	"	"	"	
171	Ubi duae partes vel plures citant tertium pro una re	"	"	"	54v	397	
172	De venditione dotalitiorum	97	91	49v	55	"	
173	De dotalitiorum devolutione	"	"	"	"	"	zmiany w Gd i BN
	<i>De praescriptione dotalit.</i>	—	—	—	55v	"	
174	De superdotalicio alias przywianek	97v	91v	49v	56	"	zmiany w Gd i Zwodu II
175	Qui erat in persona possessoris	"	"	50	23	398	
176	De taxa pignoris	"	92	"	56v	380	zmiany od BN
177	De citationibus extra ducatum	98	"	"	57	398	
178	De comissionibus iudicandis	"	"	50v	"	"	zmiany od BN
179	De terminis generalibus	"	"	"	57v	"	zmiany od BN
180	De terminis terrestribus	98v	92v	"	58	"	zmiany od BN
181	De marca memoriali	99	93	51	58v	399	
182	De iuramento actoris	"	"	"	"	"	

Lp.	Tytuł artykułu	Zwód I		Gd.	BN	Zwód II	Uwagi
		Wil.	MK				
183	De responsione animae	99	93	51	58v	399	
184	De kmethone aut famulo percusso	"	"	"	"	"	zmiany od BN
185	De iuribus non responsivis	99v	93v	51v	59	"	
186	De anno prolapso	"	"	"	"	"	zmiany od BN
187	De occisione kmethonis in villa	"	"	"	59v	"	i Zwodu II zmiany od BN
188	De occisione et percussione nobilium circa laborem	100	94	"	60	400	zmiany od BN
189	De fideiussione kmethonum	100v	94v	52	61	"	zmiany od BN
190	De fideiuss. kmeth. conformata in omnibus terris	"	"	52	"	"	zmiany od BN
191	De restitutione molendinatoris profugi	101	95	"	61v	"	w rkp. MK opuszczono liczbę f. 49
192	De libris castrensibus abolendis	"	"	"	86v	413	zmiany od Gd
193	Auctoritas notariorum terr.	101v	"	53	61v	401	
194	De solutione poenarum in recenti	"	95v	"	62	"	
195	De perpetuitate dotallitiorum	"	"	60	78v	409	zmiany od Gd
196	De iuramento unius personae	102	96	"	79	"	
197	De iuramento plurium	"	"	"	"	"	
198	De dilatione testium	"	"	"	79v	"	
199	De dilatione unius vel plurium testium	102v	"	"	"	"	
200	De morte partium intra terminos	"	"	60v	7	370	
201	De insordescencia oppidanorum	102v	96v	"	80	410	
202	De numero citationum	103	"	"	"	"	
203	De quantitate forestalium	"	"	53	62v	401	
204	De invasione nobilium	"	97	53v	"	"	
205	De invasione molendini nobilium	103v	"	"	63	"	zmiany od Gd
206	De excommunicatis et insord.	"	"	"	"	"	tekst MK odmienny

Lp.	Tytuł artykułu	Zwód I		Gd.	BN	Zwód II	Uwagi
		Wil.	MK				
207	De divisione et commen- sur.	104	97v	54	64	402	zmiany od BN
208	De praerogativa absentium	"	"	"	42	390	zmiany od BN
209	De contractu verbali	104v	98	"	64	402	zmianv od BN
210	De procuratorio officia- lium	"	"	"	64v	"	
211	De equirea	"	"	54v	—	—	w BN i Zw. II połączono ten art. z Que summa inter mobilia computa- tur (por. poz. 108)
212	De periurio	105	98v	"	64v	402	
213	De poena officialium	"	"	"	"	"	zmiany od BN
214	De litteris impredientibus iustitiam	"	"	"	65	"	
215	Causae simpliciter remissae	105v	99	55	"	"	
216	Infirmis non debet ne- gari officium	"	"	"	65v	403	zmiany w BN i Zводу II
217	Pro quibus causis kme- thonum domini agere debent	106	"	"	66	"	
218	De iudicio et termiins vicesgerentis	"	99v	"	87	413	w tekstach BN i Zw. II art. 218 i 219łączono ze sobą
219	De apellatione a iudicio vicesgerentis	106v	"	55v	—	—	
220	Solutio ordini a grani- ciebus	"	100	"	66v	403	
221	Pretium succamerarii a visione	"	"	"	—	—	
222	Nibilis evadit kmethonem solo iuramento	107	"	56	67	403	zmiany od BN
223	De nuptiis sororum sine consensu fratrum	"	"	"	"	"	zmiany od BN
224	De niestane post dila- tionem	"	100v	"	67v	404	zmiany od BN
225	De proclamatione homi- cidarum	107v	"	"	68	"	
226	De laudo violato	108	101	56v	68v	"	
227	De induciis iura proce- dendi reo	"	101v	"	69	"	

Lp.	Tytuł artykułu	Zwód I		Gd.	BN	Zwód II	Uwagi
		Wil.	MK				
228	De inforestatione kmetonum	108	101v	56v	69v	405	
229	De inscriptionibus suspectis	108v	102	57	"	"	
230	De coaequatione bonorum	109	102v	"	70v	"	
231	De duplici actore	109v	"	"	71	"	
232	De divisione perpetua	"	103	57v	71v	406	zmiany od BN
233	De dotalitorum diminutione	110	"	58	72	"	
234	De allegationibus partium	"	103v	"	72v	"	
235	De percussione praeconis	110v	"	"	74	"	
236	De obiecta falsitate iurium	"	104	"	74v	"	zmiany od BN
237	De percussione in visione	111	"	58v	"	407	
238	De praescriptione patrimonii	"	104v	—	—	—	
239	De abnegatione repositorum	111v	"	58v	74v	407	
	<i>De parricidis</i>	—	—	58v	"	"	
	<i>Mulierem nobilem occidens aut percutiens</i>	—	—	59	75v	"	zmiany od BN
240	De poenis inscriptis	111v	105	"	76	408	
241	De officialibus ad visionem	"	"	"	76v	"	zmiany od BN
242	De poena vallata	112	"	59v	77	"	zmiany od BN
243	De prohibitione tempore autumnii	"	"	"	"	"	zmiany od Gd
244	De non restitutione pecorum	"	105v	"	77	"	
245	De regressu sororum	112v	"	"	77v	"	zmiany od BN
Po artykule tym następują w tekstach BN, Zw. II, a częściowo również i Gd artykuły, które się częściowo znajdują w Zw. I, ale w odmiennym porządku, a częściowo w ogóle ich nie ma. Przytaczam je tutaj w takim porządku jak one występują w BN i Zw. II, kursywą zaznaczając te, które nie znajdują się w Zwodzie I. Przy art. powtarzających się cyfry w nawiasach oznaczają ich miejsce w obrębie tekstu Zw. I, lub tekstu Gd już bez podania foliacji.							
	<i>De sororibus servandis a fratribus</i>	—	—	—	78	409	
(195)	De perpetuitate dodalit.			60	78v	409	
(196)	De iuramento unius personae			"	79	"	

Lp.	Tytuł artykułu	Zwód I		Gd	BM	Zwód II	Uwagi
		Wil.	MK				
(197)	De iuramento plurium			60	79	409	
(198)	De dilatione testium			"	79v	"	
(199)	De dilatione unius vel plurium testium			"	"	"	
(201)	De insordessencia oppidanorum			60v	80	410	
(202)	De numero citationum			"	"	"	
	<i>De poena terminorum</i>	—	—	60v	80	410	
	<i>De amputatione membri tirranica</i>	—	—	"	80v	"	
	<i>De pensionibus solvendis</i>	—	—	61	81	"	
	<i>De nobili per kmeth. occiso</i>	—	—	"	"	"	
	<i>De violentia fideiussorum</i>	—	—	"	81v	"	
	<i>De expulsis inducendis</i>						
	<i>De concitatione ad litteras regales</i>	—	—	—	83	411	
	<i>De actore parato</i>	—	—	—	83v	411	
	<i>Causae ordinis terrestris</i>	—	—	—	84	411	
	<i>De captivitate kmethonum</i>	—	—	—	84v	412	
	<i>De vadiis importandis</i>	—	—	—	"	"	
	<i>De processu in iudicio comissariali</i>	—	—	—	85	412	
	<i>De fratre prodigo</i>	—	—	—	85v	412	
	<i>De forma citatiooum</i>	—	—	—	85v	412	
	<i>De iudiciis sub conventione Regni</i>	—	—	61	86	413	
(192)	De libris castrensibus				86v	"	
(218)	De iudicio et terminis viccesgerentis				87	"	
246	De vigilia Nativitatis Domini	112v	105v	61v	87v	413	
247	De exemptione obligationum	113	106	"	88v	414	zmiany od BN
248	Consuetudinum approbatio	113v	106v	62	89v	"	
	Constitutiones novae de homicidi	114	107	—	—	—	
	Finis statutorum Ducatus Masoviae	116	109				

Lp.	Tytuł artykułu	Zwód I		Gd.	BN	Zwód II	Uwagi
		Wil.	MK				
Po artykule Consuetudinem approbatio, który w BN i Zw II nosi nazwę — Consuetudinum aliarum reservatio, następują w tekście Zw. II:							
	Decretum regium de haereditandis faeminis nobilium	—	—	62	99	414	
	Litterae de componendis vadiis	—	—	64v	90	416	
	De bonis regalibus limitandis	—	—	—	—	417	
Ponadto, jak o tym była mowa wyżej, w tekście BN (f. 90v—93) znajduje się nieznana skądinąd Consuetudo de captivandis furibus. W tymże samym tekście na f. 93—99 znajduje się przywilej Zygmunta I dla Mazowsza.							

Stanisław Russocki (Warszawa)

LES TRAVAUX PRÉPARATOIRES À LA RÉDACTION DÉFINITIVE
DU RECUEIL DU DROIT MAZOVIE
DE L'AN 1540

Résumé

La Mazovie représente le pays de la Pologne qui fut incorporé le plus tard au Royaume (début du XVIe siècle), à la suite des efforts visant à surmonter le processus de morcellement féodal. Durant 50 ans à partir de cet événement, elle réussit à conserver le caractère particulier de son droit et de son organisation judiciaire. Ce droit fut réuni dans deux recueils, successivement sanctionnés par le roi dans les années 1532 et 1540.

La littérature, concernant le sujet s'intéressait, jusqu'à présent, surtout aux problèmes suivants: primo — au rapport existant entre les deux recueils, et secundo — aux raisons ayant dicté les changements apportées aux recueils dans le délai à peine de huit ans.

Les différences existantes entre ces deux recueils furent attribuées d'abord aux changements introduits par les auteurs du deuxième recueil. C'est seulement O. Balzer qui, en 1900, émit la supposition que la rédaction définitive du recueil de 1540 avait été précédée de deux projets au moins.

La tâche que s'est assignée l'auteur du présent article était double: elle consistait d'abord à compléter le relevé des différences entre les deux recueils, jusqu'ici incomplet; et ensuite — à montrer comment ces changements avaient été introduits graduellement dans chacun des projets (leur nombre a été fixé par l'auteur à deux, datant de 1533 et de 1536), ainsi que dans le texte final du deuxième recueil, de l'an 1540.

L'auteur put accomplir sa tâche grâce à ce qu'il eut accès aux manuscrits, connus de Balzer uniquement par description et représentants, selon ses suppositions, les projets du recueil en question.

Les changements ci-dessus avaient trait, en principe, à tous les domaines du droit en vigueur. Cependant, la prépondérance quantitative et qualitative appartenait aux changements renforçant la dépendance des paysans vis-à-vis des seigneurs, consolidant les droits de propriété de la noblesse sur la terre possédée (augmentation de la sûreté de la possession, introduction des plaintes possessoires etc.).

Quant aux raisons qui avaient provoqué la nécessité de l'introduction, aussi rapide, de changements dans le projet élaboré, l'auteur aboutit aux conclusions suivantes:

1. C'est seulement la mise par écrit du droit coutumier de Mazovie, qui avait fait pleinement connaître qu'il ne répondait pas aux rapports sociaux en train de se modifier.

2. L'opinion de la noblesse reprochait aux auteurs du Ier recueil d'y avoir introduit une série de changements arbitraires.

3. Il est difficile de décider, à défaut de sources suffisantes, si ce reproche avait été avancé par les groupes intéressés à maintenir les anciennes coutumes, ou par les groupes voulant introduire de nouvelles.

4. En tout cas, le fait que ces changements avaient été introduits par étapes témoignerait qu'ils avaient fait l'objet d'une lutte acharnée.

Le tableau synoptique, inséré à la fin de l'article, a pour objet de faire connaître au lecteur les changements qu'avaient introduits, au regard du texte du premier recueil, les projets successifs, ainsi que la rédaction finale du deuxième recueil.

